

II

Вчитель історії Юрій Горovenko був сином заможного панка. Батько його жив хутором під самим місцем Глуповом. Хутор його був добраший, триста десятин глибокого чорнозему: в руках настоящего господаря з досвідом з такого хутора можна б жить та бога хвалить; так коли ж старий Горovenko зовсім не вмів господарювати. Чоловік з освітою кадета, прослуживши кілька літ в конниці, вийшов він ротмістром в отставку, зараз після смерті родителів, померших в одно літо з холери, і прийнявся господарювати; але всі свої уваги він звернув на садовину і як почав розводити сад, та до того дорозводився, що ні — тпру, ні ну.

Не жалів він на сад видатків, держав дорогого садовника-німця, виписував дорогі дерева; нестало своїх грошей, позичав і залазив до жидів у лапи. А до того ще любив пополювати і, як водиться, муху вбити. За чотири роки до смерті він одружився з убогою, але красивою дівчиною Ольгою Переходьківною, дочкою якогось свого старого ще по полку знайомого. Ольга ще більш нічогосінько не тямил в господарстві. На дев'ятому літі її, сироту, взяли в інститут, продержали там сім літ, навчили по-французьки, по-німецьки. Прямо з інституту її взяв за гувернантку предводитель глуповських дворян. Тут стрівся з нею Горovenko, закохався і посватався. Не по літам він був їй, трохи чи не в батьки б їй годився, але молода дівчина, та ще гувернантка, людина підневільна, рада була вирватись на волю і захити самостійним життям. До того ж їй здавалось, що й вона полюбила Горovenka... Одружились!

Як же можна не показати людям своєї молодої дружини — красавиці? Пішли у Горovenka гості, бенкети, з ними довги, а там несподівано застигла і смерть. Зосталась молода вдова з двохлітком сином Юрком. Років зо три ще так-сяк перебивалась вона, поки не підступили жиди і не продали усієї худоби за довги... лишилося тільки дворище з будинком та садок і десятин сім тютюнових плантацій. З чого тут жити, чим тут перебиватися. Радилі люде спродати і дворище, і плантації. Горovenчиха на се не пішла: на дворище — на сад, де була і могила покійного, вона гляділа як на святе місто, в котрому провела щасливих, по-своєму, чотири роки. Продала вона плантації і на ті гроші завела в Глупові училище задля дворянських дівчат. Школа вдалася. Юрко підріс, час вчити його. Ольга думала спершу сама вчити його, але скоро запевнилась, що на се нема у неї часу, і оддала до повітового училища, а тим часом дворяне взялись вихлопотати, щоб прийняли Юрка на казенний кошт в кадетський корпус. Мати не суперечила, знаючи, що у неї не буде достатків содержати сина в губернському місті в гімназії.

Ходить Юрко в училище. Горе і бідування матері, її убожество і праця, її журливість лягли і на молоде Юркове серце. З тих пір, як мати навчила його читати, він не мав других іграшок, крім книжок. Од книжки, було, не одірветься дитина: то він перелистує буквар і по-своєму, як розуміє, сам собі вголос розказує про малюнки, то візьме клаптик паперу і списує ті малюнки. Частіш всього він списував розп'ятого Христа.

— Мамо! Христос добру вчив, — питає, — за що ж його отак замучили?.. А тепер, мамо, так не мучать?

— Ні, синочку.

— Ну, добре коли ні, а то я боюся.

— Чого, Юрасю?

— Щоби тебе не замучили. І ти ж добру навчався.

Притисне Горovenчиха сина до серця, поцілує і силкується одірвати його од книжки, випровадити погуляти.

— Нездорово, синку, так подовгу в хаті сидіти; біжи, погуляй надворі.

— І вам, мамо, нездорово, а ви сидите.

— Мені ніколи гуляти, у мене діло є.

— І в мене є воно, — і знов до книжки.

А й книжок тих у Юрася було, як кажуть, дві без одної. Добути було ні в кого, а хоч би мати й бажала купити, так нігде. Тоді, в час найгіршої миколаївської реакції, після справи Петрушевського, книжок в Росії треба було шукати і серед дня з світлом, а про книжки дотепні до дитського виховання тоді чи і гадав хто!.. Книгарень не було не то що в якому-будь повітовому Глупові, а навіть і в інших губернських місцях, як приміром Полтава, Катеринослав, Херсон. Псалтир, молитовники, акафістики, що видавала Києво-Печерська лавра; казки про Бову Королевича, про Єруслана, що komponувала Москва — от і вся духовна пища задля дітей. Навіть казка Єршова «Коньок-горбунок» і та тоді була заборонена.

Старий Горовенко був не вельми-то охочий до книжок. Одначе, коли траплялась «добра» книжка, він купував її, прочитував. Зібралось у його з десяток книжок і між ними Гребінчина «Ластівка», подарована самим Гребінкою; перше видання Шевченкового «Кобзаря» і дві-три книжки «Молодика». Як скупивши завірюха з-за Кирило-Мефодієвського братства, як заслали Шевченка, тоді великий пішов переполох на Україні. Горовенко зібрав усі книжки свої, завернув їх у ряднину, зав'язав мотузком і кинув на полицю в коморі. Там вони і лежали, аж поки Горовенчиха, перебравшись вже в місто, не стала спродавати з комори не потрібну для неї старовину; знайшовши книжки, вона віддала їх синові. Юркові то була незвичайна знаходка, він так і впився в книжки. Аби вивчив на завтра уроки, Юрко примоститься біля матері: вона гаптує, а він читає; трохи не слово в слово повиучував він українські книжки. Тьмяно горить лосєва свічка, а йому байдуже, він тільки для бліхтру перекидує листки, а читає по пам'яті. Як почне «Наймичку» або «Гайдамаки», так до сам кінця нігде ні словом не помилиться.

— Хто се, мамо, — питає, — були Залізняк і Гонта?

— Гайдамаки, синку.

— А гайдамаки хто?

— Не скажу, не знаю.

— А хто ж знає? Наш вчитель знає? Я у його спитаю... можна?

— Краще не питай. Може, се такі люде були, що про їх не слід й знати.

— А нащо ж про їх в книжці написано? Я, мамо, спитаю про гайдамаків у черниці Маври? Можна?

— У черниці?! Сількісь, питай!

Черниця Мавра — з сусіднього паняньського монастиря, буваючи у Глупові, ніколи не минала Ольги: вона знала Горовенка ще парубком і пам'ятувала, як щедро наділював він садовиною і її, і матір-ігуменю. Отсе було восени цілий віз пришло він в монастир склянок, солінок, опортів. Насушать, насолять черниці на всю зиму і на узвар і на пироги. Їдять, смакують та дякують Горовенкові. А вже, було, влітку, як по вишні, малини, порічки, та як забереться до Горовенка в сад Мавра з «сестрою» Ориною, так Горовенко ублаготворить їх досхочу, ще і на дорогу повний глечик накладе. Черниці ласі до ягод; за доброго врожаю так, було, відрами несуть їх від Горовенка в монастир! Аби було кому рвати: а на се діло — у монастирі гуляшого народу хоч греблю гати! От і велить мати-ігуменя Маврі взяти двох нерософорних та по малину до Горовенка. Черниця Мавра, хоч і молода тоді була, літ 26, але людина степенна, не пустоватиме сама і «сестрам» не дасть... Заведе Горовенко «сестер» в малину по сей бік клуні, а Мавру проведе в другий кінець саду, щоб на вибір нарвала малин задля самої матушки-ігумені. І вже було і навибірає Мавра: зерно в зерно, як буйні коралі. По смерті Горовенка Мавра не раз ставала вдові його в добрій пригоді.

Не вмiла черниця задовольнити Юркову цікавість про Гонту і Залізняка; зате обіцяла принести таку книжку, «де, може, про се й написано».

Черничина обіцянка цілий тиждень не давала Юркові спокою — спить воно й бачить ту

книжку; аби підвелосся вранці:

— Мамо! не було черниці?

— Ні.

— А книжки не прислала?

— Ні, — та з ким же б вона і переслала, слуг у неї нема, а монастир не близько. Стривай трохи, прийде в неділю на місто базарувати, так і привезе.

В неділю — не світ, не зоря Юрко стояв вже за воротьми і визирав черницю. Довго визирав... аж ось люде вже з ранньої повернули, а черниці не видно... «Мабуть, не буде», — думає дитина, ковтаючи сльози.

— Іде, іде, іде!.. — скрикнув Юрко, вгледівши черничку, і стрілою метнувся до неї навстрічу. Мавра принесла одну книжку історії Бантиша. Юрко три дні просидів над книжкою — «й тут про Гонту нічого нема». І знов занудило його спитати в учителя; так ніяково ж питати, коли мати не радить...